

Por que é importante investir no patrimonio histórico? A carpintaría de ribeira da Banda do Río de Bueu como recurso económico

Covadonga López de Prado Nistral

A percepción do patrimonio cultural evolucionou moito nas últimas décadas. Ata os anos 60 a cultura en xeral considerábase como un ben de consumo suntuario que apenas aportaba nada ao benestar xeral da sociedade. Nos programas políticos, e por suposto dende o sector privado, a conservación do patrimonio cultural abordábase como unha actuación que tiña un fin en si mesmo. Actualmente, tanto dende as administracións públicas como dende o sector privado, a conservación do patrimonio cultural concíbese como un medio para o desenvolvemento da sociedade no seu conxunto. Deixou de ser un ben de consumo que confería certa "distinción" a un sector minoritario da sociedade, para converterse nun factor máis de produción, nun recurso económico, nun capital que favorece o desenvolvemento e benestar dunha sociedade.

Desta forma, a cultura pasa a ser valorada como un capital máis que pode contribuír ao desenvolvemento sostible. De feito, a industria cultural mostrou nas últimas décadas un dinamismo maior ao doutros sectores como as manufacturas e a agricultura. Polo que respecta ao turismo cultural este supón unha porcentaxe cada vez máis alta no produto interior bruto (PIB) de todos os países, se ben é nas economías máis fortes onde adquire cada vez maior peso. Na Unión Europea supón un 6% do PIB, en EE.UU. o 8% e en España o 12%.

Cal é o potencial ECONÓMICO e social do patrimonio histórico?

Hoxe por hoxe está plenamente asumida a necesidade de investir no sector do patrimonio cultural, o cal, conservado, valorado e explotado axeitadamente coa colaboración das distintas administracións (europea, estatal, autonómica e local) pode contribuír a aumentar a calidade de vida dos cidadáns.

Dentro do patrimonio cultural, o patrimonio histórico ocupa un lugar estratéxico nas políticas de desenvolvemento económico local, especialmente nos países máis avanzados. Entre outras razóns porque a preservación, revitalización e posta en valor do patrimonio histórico repercute de forma notable na

activación da economía local e dá visibilidade a pequenos centros urbanos que pasan a converterse en puntos de atracción turística.

Un estudo realizado polo Banco Interamericano de Desenvolvemento (BID) afirma que segundo unha enquisa realizada entre alcaldes e profesionais do desenvolvemento en EE.UU., a preservación do patrimonio histórico é un dos instrumentos preferidos para impulsar o desenvolvemento económico das áreas centrais das cidades. Sobre este dato debemos facer notar que a maior parte do patrimonio estadounidense apenas supera os 100 anos de antigüidade. Estamos pois falando dun patrimonio histórico que pertence na súa maioría ao século XX, sobre o que se aplican programas de conservación e revitalización xa que o seu valor cultural, e a súa rendibilidade en termos de desenvolvemento, non depende da antigüidade senón do lugar que ocupan na historia dunha comunidade e do seu carácter singular.

O potencial do patrimonio histórico como recurso económico está intimamente ligado ao desenvolvemento do turismo. Os bens culturais outorgan un carácter identitario e diferente, actuando como focos de atracción que ofrecen ao turista unha escusa que o incita a visitar ese lugar e non outro. Estes focos de atracción xa non teñen necesariamente que ser grandes monumentos, senón testemuños singulares do pasado dunha comunidade concreta que poñen de manifesto a diversidade cultural. Precisamente porque é a diversidade o que se valora fronte á homoxeneización cultural da globalización, faise necesario diversificar a oferta fronte as comunidades da contorna.

O turismo cultural é o turismo que máis creceu nos últimos anos e isto deu lugar ao desenvolvemento de estudos sobre este fenómeno co obxecto de poñer en marcha estratexias axeitadas que respondan ás súas esixencias. Estes estudos demostraron que ten unhas características propias que lle outorgan grandes vantaxes fronte a outro tipo de turismo.

En primeiro lugar, púxose de manifesto o maior nivel de gasto do turista con motivacións culturais. En segundo lugar, favorece claramente a desestacionalización da tempada turística xa que

estes desprazamentos non só se limitan ás vacacións estivais, como o turismo de praia, senón que se prolongan ao longo de todo o ano, e incorporáanse ás axendas de ocio dos fins de semana como unha forma de pasar o tempo.

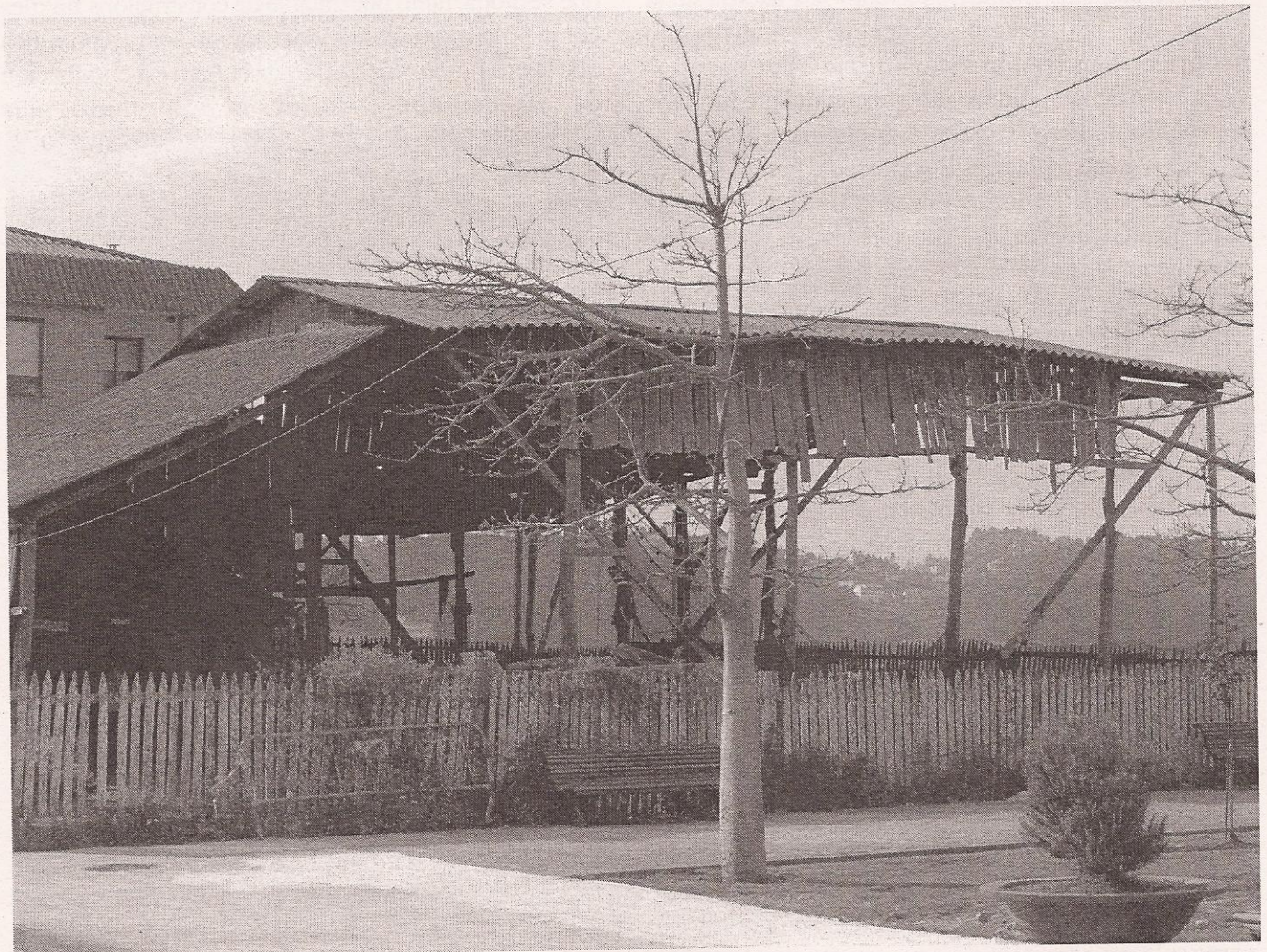
A visita cultural que busca a identidade local, o carácter singular e coñecer unha realidade diferente, vai asociada á visita gastronómica para descubrir e gozar da cociña do lugar, así como ao consumo de produtos locais que incide de forma inmediata na economía do lugar.

Se ben un dos rituais máis clásicos é a visita aos principais museos, esta tende cada vez máis a complementarse cos percorridos ao aire libre. Esta actividade require un menor esforzo intelectual e converte a experiencia nun relaxado paseo por lugares con interese cultural. De aí que sexa tan importante peonalizar a zona e sobre todo valorizar a contorna orixinal do ben cultural respectando o seu carácter de contexto histórico para crear perspectivas estéticas que faciliten a súa contemplación, comprensión e, en consecuencia, o seu goce. Todo iso contribuirá a elevar o nivel de satisfacción da visita e incitará a

repetila.

Tampouco podemos esquecer que este turista que compaxina o ocio coa aprendizaxe é na súa maior parte un turista con estudos universitarios que non acepta pastiches nin proxectos arquitectónicos que desvirtúan o valor histórico. É un visitante que valora por riba de todo a autenticidade, e é precisamente esta característica o que o motiva para visitar ese lugar en concreto, isto significa que a posta en valor e o proxecto de musealización deben estar á altura das súas expectativas.

Á vez que se puxo en evidencia o potencial económico do patrimonio cultural, descubriuse tamén o seu potencial social. Neste sentido diversos estudos demostraron que a cultura xera sentimentos de identidade común e de pertenza, elementos estes que, como afirma Fernando Cuenin no estudo publicado polo Banco Interamericano de Desenvolvemento (BID), son claves para a cohesión e estabilidade social, e afecta á formación de valores. Ademais, "a cultura exerce influencia no recoñecemento e identificación de valores comúns, factores importantes para o establecemento, a preservación e a práctica

Carpintaría de ribeira da Banda do Río. Bueu

da democracia". Na mesma liña atópanse as declaracións da UNESCO e da Unión Europea cando afirma que "...a cultura é un aspecto importante da sociedade humana e axuda a promover a inclusión e cohesión social, así como tamén a participación política... "

Para que esta contribución ao desenvolvemento local sexa unha realidade é necesario que a propia comunidade estea en condicións de valoralo, porque o descoñecemento por parte da poboación provoca a súa infravaloración no aspecto económico, identitario, e polo tanto a súa deterioración e desaparición. Dar a coñecer o seu significado cultural é unha responsabilidade das institucións e asociacións que traballan no sector da cultura e moi especialmente dos museos emprazados na comunidade na que se encontra, xa que unha das súas funcións é a educación patrimonial da poboación.

O VALOR PATRIMONIAL E O POTENCIAL ECONÓMICO DUN BEN HISTÓRICO DEPENDE DA SÚA CALIDADE ESTÉTICA?

Ata a segunda metade do século XX existiu unha visión moi restritiva do concepto de patrimonio histórico. Esta visión estaba rexida por criterios estéticos e de antigüidade que practicamente limitaba o patrimonio histórico aos monumentos histórico-artísticos e ás coleccións dos museos. Establecíanse categorías, valorándose por riba de todo as belas artes e menosprezando o que entón se denominaban artes menores, arte popular e calquera outro testemuño da vida cotiá ou do traballo, e en xeral da actividade humana que hoxe compoñen o patrimonio etnográfico e industrial.

Dende entón, o concepto de patrimonio evolucionou e hoxe entendemos que forman parte do noso patrimonio cultural calquera manifestación ou testemuño significativo da cultura desenvolvida por un grupo humano nun territorio determinado. Deste xeito, unha ferramenta ou unha humilde construción pertencente ao ámbito laboral teñen o mesmo interese que unha obra de arte.

En consecuencia, nas novas matizacións que se van incorporando ao concepto de patrimonio histórico tívose en conta o feito de que a maior parte da arquitectura do noso planeta está realizada en materiais como o barro, a madeira ou os elementos vexetais, que non eran os que tradicionalmente se viñan considerando como "materiais nobres". Esta sensibilidade cara á arquitectura que se denominou vernácula ou arquitectura sen arquitectos, quedou

plasmada na Carta Internacional para a Conservación e Restauración de Monumentos, coñecida como Carta de Venecia (1964). A carta recolle un acordo internacional sobre a salvagarda do patrimonio histórico e constitúe a base sobre a que se establecen os criterios de conservación dos bens culturais. Nela determínase que os monumentos comprenden tamén as expresións modestas da arquitectura que co tempo adquirisen un significado cultural.

Desta declaración parte outro acordo internacional, a Carta do Patrimonio Vernáculo Construído elaborada en Madrid e Xerusalén en 1996. Nela, entre outros, defínense como valores fundamentais desta arquitectura: un modo de construír emanado da mesma comunidade, un recoñecido carácter local, o uso de tipos arquitectónicos tradicionalmente establecidos, unha sabedoría tradicional transmitida de xeito informal no deseño e a construción, unha resposta directa aos requirimentos funcionais, sociais e ambientais e unha aplicación de oficios e técnicas tradicionais.

No mesmo documento alértase sobre a súa vulnerabilidade e o grave perigo de desaparición no que se atopa, tanto por tratarse de construcións fráxiles coma polo proceso de globalización socioeconómica que leva á homoxeneización da cultura e á eliminación da diversidade cultural, e polo tanto, das manifestacións identitarias de carácter local.

Precisamente por esa fragilidade derivada dos materiais empregados, o concepto de autenticidade na conservación destas estruturas debeu de ser revisado. Para iso tomouse como referencia o exemplo xaponés, país que posúe un patrimonio arquitectónico en madeira de carácter milenario, onde se aplica un criterio sobre a autenticidade destes monumentos baseado nun proceso secular de desmontaxe e reconstrución.

Neste proceso deberase respectar en primeira instancia "a autenticidade da forma arquitectónica, que debe ser a que se conservará prioritariamente, dado o seu valor histórico, que é fiel expresión da época da creación ou das súas modificacións.". En segundo lugar, a autenticidade na funcionalidade do ben "débesse conservar a orixinal sempre que sexa posible, ou polo menos unha compatible. En terceiro lugar, para asegurar a autenticidade cabería falar da conservación dos materiais orixinais".

Finalmente foi elaborado un documento de referencia: Principios que deben rexer a conservación das estruturas históricas de madeira. Nel sinalase que,

(...) nalgúns casos, a intervención mínima dirixida a asegurar a preservación e conservación destas estruturas de madeira poderá significar a súa desmontaxe, total ou parcial, e a súa montaxe subseguinte, co fin de permitir que se efectúen as reparacións necesarias.

A autenticidade destas fráxiles estruturas non se ve diminuída, á hora de planear a súa restauración, coa substitución das pezas orixinais deterioradas por outras novas do mesmo material.

TEN SENTIDO TRASLADAR UN EDIFICIO HISTÓRICO DA SÚA LOCALIZACIÓN ORIXINAL?

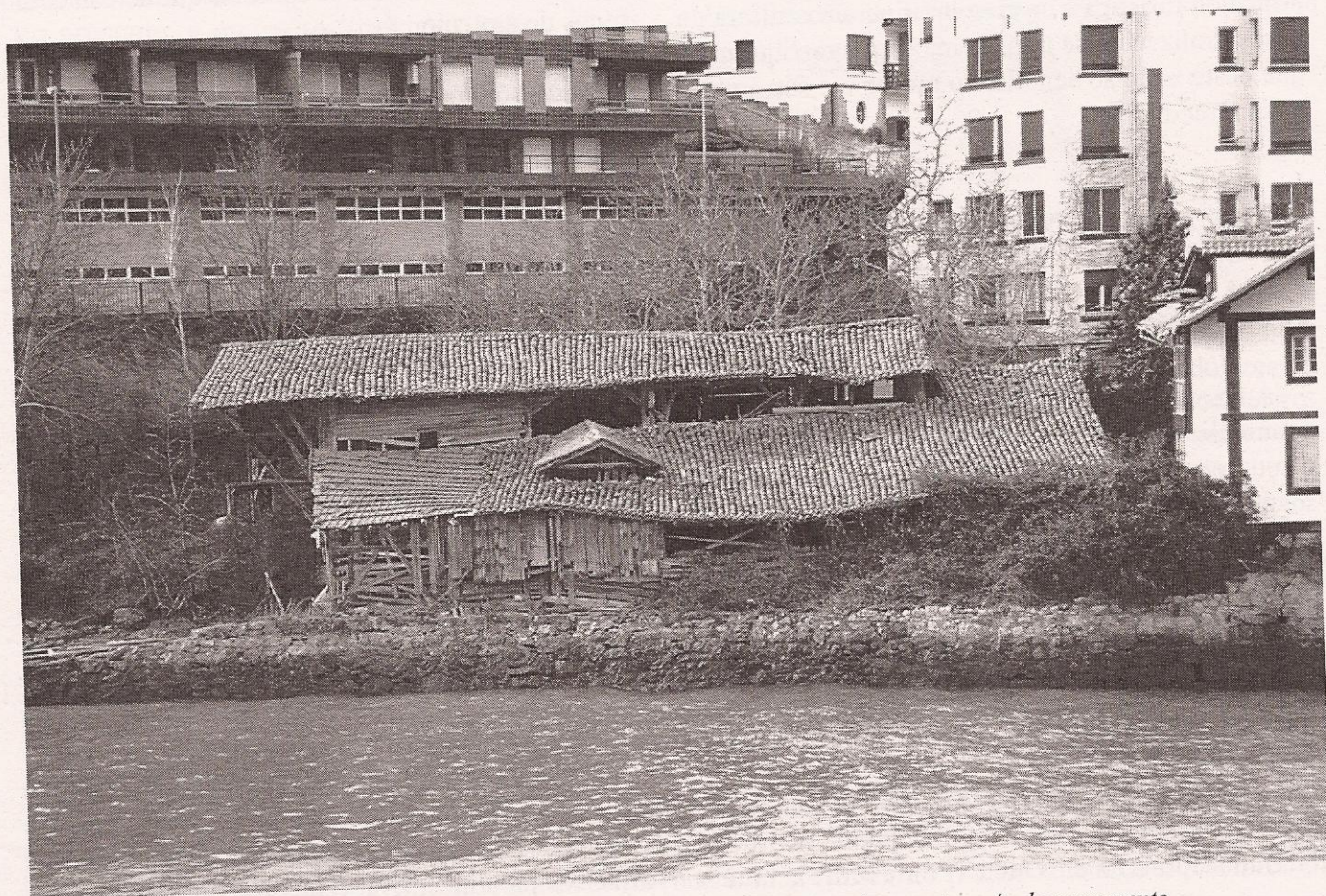
No documento citado incluíronse unhas recomendacións relativas á salvagarda do espazo no que fora creada a estrutura de madeira.

Esta recomendación é congruente coa nova definición de patrimonio cultural que incorpora a contorna do ben cultural, entendido como paisaxe humanizada, como territorio no que o ben cobra todo o seu sentido. O territorio defínese neste contexto como paisaxe explotada e modificada pola

intervención do ser humano para obter recursos que permitan a supervivencia e o progreso dunha comunidade. En consecuencia, o estudo, conservación e posta en valor da contorna do ben revélase como algo fundamental que potencia os seus significados, e nos proxectos de restauración e posta en valor non debe tratarse como un simple espazo circundante. Hai elementos desta relación histórica que hai que resaltar e preservar. Por outra parte, unha boa razón para a súa preservación é o feito de que o atractivo turístico se multiplica cando o "monumento" está situado nun lugar acorde co "espírito do lugar".

A contorna orixinal non só pon en evidencia a relación do ben co seu contexto achegando significados históricos, senón que ademais, á hora de explotalo turisticamente, esta conexión permite ao visitante comprendelo, visualizalo e experimentar o seu goce dunha forma máis complexa e variada.

Ante esta nova realidade onde nos levou a democratización dos bens culturais, o consumo do pasado como produto turístico e a necesidade de protexer o noso legado cultural e natural, xurdiron diversos formulacións que abordan a conservación e presentación ao público do patrimonio. Son movementos museísticos e disciplinas que apostan

Estaleiro de Mendieta en Lekeitio (Bizkaia). Declarado Ben de Interese Cultural coa categoría de monumento

pola relación patrimonio histórico/territorio e desenvolvemento económico e social, como a Nova Museoloxía, con propostas como o ecomuseo, a musealización dos bens patrimoniais no seu emprazamento orixinal, os parques culturais, ou disciplinas como a Interpretación do Patrimonio, que valoran a contorna orixinal como un todo indisoluble do ben a protexer.

En Galicia temos en Allariz un exemplo de revitalización dunha comunidade que se atopaba en franca decadencia, grazas a un proxecto de conservación in situ e posta en valor do patrimonio histórico, onde os muíños e as fábricas de curtidos conservados e valorizados na súa localización orixinal intégranse nun conxunto patrimonial que ten ao río como elemento condicionante e vertebrador do seu desenvolvemento histórico.

Esta aposta pola conservación in situ integrada no territorio fronte á concentración de bens descontextualizados no edificio museístico, baséase non só en razóns de índole cultural, senón tamén de desenvolvemento económico. Conservar os bens culturais na súa localización orixinal permite que poidamos comprendelos en todo o seu significado, pero tamén permite rendibilizar os recursos. Dende o momento no que se multiplican os puntos de atracción turística e se crea un itinerario cultural, a descentralización se transforma en maior riqueza xa que deste xeito se beneficia o museo e o seu ámbito máis inmediato.

TEN A CARPINTARÍA DE RIBEIRA DA BANDA DO RÍO O POTENCIAL NECESARIO PARA CONVERTERSE NUN RECURSO ECONÓMICO PARA BUEU?

Antes de tomar unha decisión sobre a preservación e musealización dun ben cultural, é necesario valorar o seu potencial como recurso de desenvolvemento sostible dentro dunha comunidade, e a existencia ou non doutros elementos do patrimonio cultural ou natural susceptibles de integrarse no mesmo proxecto ou, no seu caso, de cumprir mellor esa función.

O valores a ter en conta son os seguintes: valor simbólico e identitario, valor histórico e científico, autenticidade, singularidade, accesibilidade e localización.

Estes valores, como veremos a continuación, posúeos sen lugar a dúbidas a Carpintaría de ribeira da Banda do Río en Bueu (Pontevedra), tamén

coñecida como Estaleiro de Purro, cuxa construción en madeira e tella se remonta aos primeiros anos do século pasado, con ampliacións posteriores que reflicten a evolución deste oficio ao longo de preto de 100 anos, o cal lle outorga se cabe maior valor cultural.

Valor simbólico e identitario. Considéranse identitarios aqueles bens vinculados á identidade dunha comunidade. Bueu é unha localidade cuxo pasado e presente están indisolublemente ligados á actividade pesqueira, e o estaleiro é un testemuño dun prototipo de arquitectura tradicional ou vernácula característica das comunidades mariñeiras.

Valor histórico, científico e cultural. Polo anteriormente dito o estaleiro está asociado ás raíces históricas desta comunidade e é representativo dun horizonte cultural. Neste sentido adquire un carácter emblemático por enriba de calquera outro testemuño relacionado coa cultura mariñeira xa que as embarcacións de pesca, sen a cales non se pode desenvolver esta actividade, eran construídas e reparadas nestes establecementos.

Autenticidade. A autenticidade é un valor en alza nunha sociedade onde as réplicas, falsas reconstrucións e realidade virtual converten aos produtos orixinais en fitos culturais que actúan como focos de atracción turística.

Non estamos ante unha estrutura abandonada que perdeu a súa funcionalidade ou sufriu modificacións alleas a esta, senón ante unha construción orixinal que conserva os materiais orixinais, a localización orixinal, as ferramentas e de todo o equipamento que utilizou o último carpinteiro de ribeira activo neste obradoiro, como testemuños intactos da súa actividade.

Singularidade. A Carpintaría da Banda do Río é o último testemuño que se conserva na Ría de Pontevedra das case cen que chegaron a estar en funcionamento.

A suma de todos os valores anteriormente enumerados outórganlle a este estaleiro un carácter singular e convérteno nun referente susceptible de actuar como un elemento de marca do patrimonio marítimo de Bueu, que lle permitiría conservar un carácter diferencial, manter un cuño propio para estar en condicións de promoverse e poder competir con outros destinos turísticos.

Que outro elemento patrimonial singular pode ofrecer Bueu susceptible de ser posto en valor e converterse nun fito cultural identitario, con suficiente atractivo para incentivar o turismo cultural?.

Lamentablemente Bueu desperdiciou a ocasión de converterse nun lugar de referencia do patrimonio industrial relacionado coa industria conserveira. Un sector que supuxo o inicio da industrialización en Galicia e que polo tanto representa un capítulo esencial na súa historia. Esta perda de oportunidades, tal e como se concibe e explota o patrimonio histórico hoxe en día, non supón xa soamente un empobrecemento cultural, senón un erro de gran calado nas estratexias de desenvolvemento económico local.

Accesibilidade. A carpintaría de ribeira encóntrase en pleno centro urbano. A súa accesibilidade e visibilidade é inmejorable.

Emprazamento. Atópase nun posto privilexiado, a poucos metros dun museo marítimo, como é o Museo Massó, no paseo marítimo, á altura da praia, un lugar de paseo e de visita obrigada, dende onde se pode gozar dunha vista panorámica da Ría, as bateas, a antiga fábrica de conservas de Beluso, o porto, coas embarcacións tradicionais e as actuais, e todas as súas instalacións.

Esta situación convérteo nun elemento que pode funcionar como centro de visitantes asociado ao Museo Massó dentro dun percorrido cultural dedicado ao patrimonio marítimo no que se conecta o pasado co presente, e que se estende por toda a fronte marítima da vila. Esta formulación permitiría que o visitante puidese gozar máis do paseo ao convertelo nunha experiencia única de aprendizaxe.

Ademais, estender a visita cultural por un itinerario marítimo interpretado implica a ampliación do tempo de estanza, diversificar a oferta e aumentar o nivel de gasto.

A carpintaría de ribeira da Banda do Río constitúe a última oportunidade que ten Bueu para incorporarse aos itinerarios culturais turísticos cunha proposta única, avalada polo seu alto valor patrimonial, a súa singularidade e por atoparse nunha localización privilexiada.

A proximidade dun museo marítimo como é o Museo Massó supón para a explotación turística e cultural do estaleiro unha gran vantaxe, pero á súa vez a carpintaría convértese nun elemento clave para o museo. A súa anexión dalle, en primeiro lugar, a oportunidade de crecer e enriqueceo enormemente, en segundo lugar, permítelle expoñer a colección de ferramentas de carpintaría de ribeira e as embarcacións tradicionais nun contexto orixinal conservado in situ, circunstancia á que aspira todo museo, e en terceiro lugar, convérteo nunha institución museística á altura das exixencias da sociedade actual. O museo do século XXI xa non pode aspirar só a expoñer, documentar, conservar e investigar o pasado, senón que tamén debe confrontalo co presente, de maneira que a conservación do patrimonio cultural leve necesariamente ao desenvolvemento sostible da comunidade.

Este artigo realizouse tomando como base, entre outros estudos, un documento publicado polo Banco Interamericano de Desenvolvemento (BID) que nos últimos 10 anos investiu máis de 630 millóns de dólares en programas de conservación e revitalización de áreas patrimoniais históricas e máis de 100 millóns de dólares en proxectos asociados ao turismo cultural en América: Fernando Cuenin, Patrimonio cultural e desenvolvemento socioeconómico: a recuperación das áreas centrais históricas. Banco Interamericano de Desenvolvemento, Washington, 2009.

María Pilar García Cuetos, Humilde condición. El patrimonio cultural y la conservación de su autenticidad, Gijón, Trea, 2009.

Uso público e Interpretación del patrimonio natural y cultural. Ponencias de las Jornadas de Uso Público en espacios Naturales Protegidos y difusión del Patrimonio Cultural, Sevilla, 2007. Asociación para la Interpretación del Patrimonio, 2008.

Francisca Hernández Hernández, El patrimonio cultural: la memoria recuperada, Gijón, Trea, 2002.

Gil-Manuel Hernández i Martí, et al., La memoria construida. Patrimonio cultural y modernidad, Valencia, Tirant lo blanch, 2005.

Carmen Camarero Izquierdo y María José Garrido Samaniego, Marketing del patrimonio cultural, Madrid, Ediciones Pirámide, 2004.

José María González Parrilla y José María Cuenda López (Eds.), La musealización del patrimonio, Huelva, Universidad de Huelva, 2009.